

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДОЧИНСТВА НА УКРАЇНІ

*Глеба В. В.,
студент 5-го курсу юридичного факультету
ДВНЗ «УжНУ»*

На території Київської Русі найбільш поширеною була форма договірною вирішення спорів при посередництві третейського суду. Хоча староруське судочинство не знало будь-якого впливу з боку римського права, у практиці судів Київської Русі можна знайти чимало аналогій з римським правом. Це, на думку А. Ф. Волкова, зайвий раз підтверджує правило, що у всіх народів у період панування звичаєвого права суд приватних осіб передував суду суспільної влади [1, с. 52]. Головне призначення третейського суду полягало не у суворому дотримуванні букви закону, а у припиненні ворожнечі, розбрату. Тому третейський суд і називався *compromissum*, а до третейських судів обиралися не стільки знавці закону, скільки “добрі люди” взагалі, тобто добрі і в громадянському, і в моральному розумінні.

Однією з найдавніших пам’яток про третейське судочинство, яка дійшла до наших часів, є договірна грамота князя Дмитра Івановича Донського з князем Серпуховським Володимиром Хоробрим від 1362 року [2, с. 5]. Необхідно підкреслити, що вирішення спорів у третейських судах було найоптимальнішим варіантом для князівської верхівки у період роздробленості Київської Русі під час постійних міжособних конфліктів.

У польсько-литовський період успішно співіснували інститут полюбовних і приятелівських судів та система доручень, що у кожному конкретному випадку давались великим князем як своїй Раді, так і своїм намісникам, старостам чи воєводам стосовно здійснення третейського суду з різних питань. Однією з історичних рис третейських судів даного періоду було те, що виникнувши при дворі великого князя, вони однаково відповідали та вдовольняли потреби влади і населення. Влада з їх допомогою мала чудову

можливість розвантажити великокнязівський суд від надмірної кількості справ, а отже, господар не заперечував намірам сторін звернутися до третейського суду. У свою чергу населення приваблювали значно менша тривалість вирішення справи та більш вигідні порівняно з передбаченими законом умови примирення. Часто траплялись випадки, коли відповідачі навмисно чинили перешкоди розгляду справи у державному суді з метою перенести слухання до третейського суду.

Про свій намір вирішити справу полюбовно сторони повинні були заявити у великокнязівську канцелярію, яка й призначала склад суду. Отже, на початку свого існування третейські суди не були постійною судовою установою, їх склад призначався спеціально для розгляду кожного конкретного спору.

До кінця XV століття в організації діяльності третейських судів відбулися значні зміни: до них почали вдаватися інші державні суди; судді вже не призначалися, як раніше, а обиралися самими сторонами на власний розсуд.

Третейський суд дотримувався правового порядку, передбаченого чинним законодавством. Як і державний суд, він мав право надсилати позови через посильних за рахунок позивача, виносити рішення і вирoki, видавати судові листи. Останні, як правило, підписувалися третейськими суддями, свідками та обома сторонами. Більшої ваги листи мали за наявності великокнязівського підпису, що ставився на прохання сторін. Слухання справи обов'язково протоколювалося і потім протокол надсилався до відповідного державного суду – центрального або місцевого. Рішення третейського суду було таким же обов'язковим для виконання, як рішення державного суду. Судові листи, видані третейським судом, мали рівну з державним судом юридичну силу, особливо ті, що затверджувалися великим князем. Статут 1566 року визначав, що у разі відмови однієї зі сторін виконувати рішення третейського суду, інша мала право звернутися до земського суду, який мав забезпечити його виконання. Якщо компромісу не могли досягти третейські судді, справа переносилась до земського суду, який спільно з третейськими суддями виносив вирок. Статут 1588 року визначив земський суд як апеляційну інстанцію для третейських судів. У такому випадку земський суд мав право винести рішення і без особистої присутності однієї зі сторін.

Отже, завдяки діяльності третейських судів у даний історичний період населення мало можливість активно і вільно залучатися до судової влади, а суд вперше на українських землях відокремлюється від адміністрації.

Не менш цікавим є питання створення і діяльності третейських судів в Україні за часів Гетьманщини. Як і в попередню історичну добу, діяльність третейських судів по розгляду цивільних та незначних кримінальних справ набула значного поширення та мала неабияке заохочення з боку офіційних судових органів Війська Запорізького. Третейський суд сприяв діяльності Генеральної військової канцелярії та Генерального військового суду, вирішуючи нескладні справи та схиляючи сторони до примирення. Один з перших спогадів про ці суди ми знаходимо у листі гетьмана І. Виговського до російського стольника Алфер'єва від 31 травня 1658 р., в якому полковнику М.

Пушкарю рекомендувалося прибути на третейський суд Ради старшин для розгляду претензій останнього до гетьмана [3, с. 64-65].

Третейські суди збиралися за ініціативою позивачів та вказівкою Генеральної військової канцелярії. Проте вирішальним фактором для прийняття рішення про розгляд справи судом була все ж таки згода сторін. Вирішуючи переважно цивільні справи, третейські суди могли розглядати і кримінальні справи за умови, що вони не були пов'язані з тяжкими злочинами, за які передбачалися публічне покарання або страта. Судовий процес регламентувався загально-процесуальними нормами. Відповідачі викликалися до суду за рахунок позивачів. Декрети з цивільних і вироки з кримінальних справ підписувалися судьями і скріплювалися печатками суду. Якщо правовий статус осіб перевищував статус третейських суддів, видавалися позовні укази з Генеральної військової канцелярії [3, с. 65].

Надалі пошуки ефективного механізму альтернативного вирішення спорів, який дозволив би розвантажити державну судову систему, тривали упродовж майже двох століть. Про це свідчить той факт, що лише за період з 1734 по 1831 рр. у Росії було прийнято понад 20 законодавчих актів, які регламентували створення та функціонування третейських судів, порядок розгляду та вирішення спорів у третейських судах по справедливості та ustalених звичаєвих нормах [4, с. 39].

15 квітня 1831 р. було затверджено Положення про третейський суд, який практично скасовував усі попередні нормативні акти, які регулювали організацію та діяльність третейських судів. З цього часу і до судової реформи 1864 р. існували так звані узаконені третейські суди, які розглядали спори між членами товариств, справи акціонерних компаній, тобто по суті корпоративні спори. Суди при вирішенні спорів керувалися комерційними правилами та звичаями. Сторони спору самостійно визначали на підставі якого конкретного договору, звичаю третейський суд мав вирішувати їх спір. У протилежному випадку спір вирішувався третейськими судьями на основі закону. Якщо одна із сторін ухилялася від обрання третейського судді, то він призначався представниками судової влади. Як правило, у посередники призначалися службовці урядового суду, які не могли відмовитись від цього обов'язку. Відмінність добровільного третейського суду від узаконеного полягала в тому, що він встановлювався за добровільною згодою сторін і його рішення було остаточним і оскарженню не підлягало. Під час проведення судової реформи 1864 р. у Росії була збережена форма третейського суду в Уставі цивільного судочинства, проте були скасовані узаконені третейські суди і залишились лише добровільні третейські суди. Крім того, з підвідомчості були виключені справи, пов'язані з інтересами казенних установ, земельних, міських та сільських общин, а також справи по спорах про нерухоме майно у разі, коли в числі сторін спору були особи, обмежені за законом у правах володіння та розпорядження ним.

У радянський період інститут третейського судочинства також не залишився без уваги і був визнаний новою владою як засіб захисту порушених або спірних прав. Так, положення про можливість звернення до третейського суду

по цивільних спорах було закріплено у ст. 5 Декрету про суд від 24 листопада 1917 року і в Декреті про суд від 16 лютого 1918 року. Допускався третейський розгляд навіть одним третейським суддею, а скарги на рішення третейського суду розглядалися з'їздами мирових суддів. Наприкінці 20-х років у період НЕПу в радянській державі інститут третейського суду успішно використовувався приватними підприємцями, які були зацікавлені в тому, щоб їх спори не стали надбанням гласності. 16 жовтня 1924 року постановою ВЦВК було затверджено Положення про третейський суд і включено як додаток до Глави 22 Цивільного процесуального кодексу РРФСР 1923 року. Відповідні положення про третейський суд були відтворені в межах ЦПК УРСР 1924 та 1929 років [3, с. 12].

Можливість створення арбітражних комісій з правами третейського суду при товарних біржах передбачалась постановою РТО РРФСР від 23 серпня 1922 року. Постановою ЦВК та РНК від 17 червня 1932 року при Всесоюзній торговій палаті була створена Зовнішньоторговельна арбітражна комісія, яка функціонувала на засадах третейського судочинства.

Формальна можливість використання третейської форми вирішення спорів між підприємствами, установами та організаціями у сфері здійснення господарської діяльності виникла з прийняттям Радою Міністрів СРСР Постанови від 23 липня 1959 року “Про поліпшення роботи державного арбітражу”, в якій вказувалося на доцільність розгляду третейськими судами спорів по найбільш важливих справах.

Надалі організація і порядок діяльності третейських судів визначалась Додатком Положення про третейський суд Додатку № 2 до Цивільного процесуального кодексу Української РСР від 18 липня 1963 року та Положенням про третейський суд для вирішення господарських спорів між об'єднаннями, підприємствами, організаціями та установами, затвердженим постановою Державного арбітражу СРСР від 30 грудня 1975 року. Однак в умовах адміністративно-командної системи третейський суд не отримав широкого поширення та законодавчого розвитку у радянський період. Навіть позиція деяких вчених-процесуалістів (наприклад, М. Х. Хутиз) стосовно інституту третейського судочинства зводилася до того, щоб взагалі вилучити з цивільного процесуального законодавства відповідні положення про третейські суди. Так, зокрема і в статті юридичного словника, присвяченої третейському суду, було зазначено, що “В СССР граждане не пользуются третейским судом, так как относятся с полным доверием к народным судам” [3, с. 13].

Із здобуттям незалежності України та поступовим розвитком ринкових відносин нарізла реальна потреба в існуванні та ефективній діяльності третейських судів. Становлення ринкової економіки, інтенсифікація господарських зв'язків об'єктивно зумовили збільшення конфліктних ситуацій у сфері підприємництва та розширення кількості спорів між суб'єктами господарювання, а також сприяли поступовому зростанню ролі третейського суду.

Довготривалий і суперечливий законодавчий процес щодо прийняття Закону України “Про третейські суди” ознаменувався його прийняттям

Верховною Радою України 16 травня 2004 року [5]. Саме даний закон наразі виступає нормативно основою третейського судочинства в Україні.

*Науковий керівник - к.ю.н.,
доцент Феннич В.П.*

Список використаних джерел:

1. Волков А.Ф. Торговые третейские суды / А.Ф. Волков // Третейский суд – 2000. – №4. – С. 52–59.
2. Вицын А.И. Третейские суды по русскому праву: Историко-догматическое рассуждение / А.И. Вицын. – М., 1856. – 167 с.
3. Третейські суди в Україні / [Ю. А. Михальський, В. П. Самохвалов, В. І. Рижий та ін.]; За ред. В. П. Самохвалова, А. Ф. Ткачука. – К.: [Ін-т громадян. Сусп-ва: ТОВ “ІКЦ Леста“], 2007. – 184 с. – (Покращення доступу сільського населення до правосуддя. Проект; Кн. І).
4. Веселов А. В. История развития третейского суда в России / А. В. Веселов [Електронний документ] // Политология в России. – 2001. – Режим доступу: http://www.ipages.ru/index.php?ref_item_id=27940&ref_dl=1
5. Про третейські суди [Текст] : закон України № 1701-IV від 11 травня 2004 р. – [чинний] / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №35. – Ст. 412. – (Нормативно-правовий документ ВРУ. Закон)